

## معلم الهام‌بخش

### جستجویی در سلوک و منش چهار معلم برجسته ایران در دوره معاصر

فاطمه رضائی \*

محمدحسین حیدری \*\*

رضاعلی نوروزی \*\*\*

پذیرش نهایی: ۱۳۹۶/۱۰/۳۰

دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۵/۰۸

#### چکیده

هدف این پژوهش بازشناسی و صورت‌بندی سلوک و منش معلمان است که آرمان‌هایی فراتر از دستیابی به اهداف علمی و درسی داشته، و با برخورداری از شور و شوقی اصیل و درونی، نقش‌های ماندگار و ارزشمندی را بر روح و جان شاگردان خویش حک کرده‌اند. برای رسیدن به این منظور و بر اساس چهار مؤلفه اولیه یعنی «وجه علمی، شخصیت اخلاقی، نفوذ کلام و شاگردپروری»، جستجویی در احوالات شماری از مربیان برجسته ایران در عصر معاصر صورت پذیرفت که از میان ۲۶ معلم گزینش شده در نهایت، جلال‌الدین همایی، محمد قریب، غلام‌حسین شکوهی و رضا روزبه انتخاب شدند. در ادامه، آثار و مکتوباتی که حول شخصیت این چهار معلم وجود داشت، توسط محققان بازخوانی و شناسه‌گذاری شد و با بهره‌گیری از روش تحلیل مضمون، شصت و هفت خرده مضمون، بازشناسی گردید. در گام بعدی، خرده مضمونها در قالب سیزده مضمون سازمان‌دهنده و سه مضمون فراگیر دسته‌بندی شد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که از میان خرده مضمون‌های استخراج شده، ۱۵ مضمون «شوق فراگیری، احاطه علمی، گشاده دستی علمی، تقید دینی، زهد، ثبات قدم، نظم و برنامه‌ریزی، شوخ طبعی، تکریم و اعزاز استادان، رفاقت با شاگردان، عطوفت با پرسش‌گران، شیوایی بیان، رفتار مهرآمیز، شغل ندیدن معلمی و دلدادگی به آموزگاری» از بیشترین فراوانی برخوردار بود و برای هر چهار معلم مصداق داشت. سرانجام، ویژگیها در قالب شبکه مضمونها، الگویی از سلوک و منش «معلم الهام‌بخش» را معرفی می‌کند.

**کلیدواژه‌ها:** معلم الهام‌بخش، جلال‌الدین همایی، محمد قریب، غلام‌حسین شکوهی، رضا روزبه.

\* دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه اصفهان framezani.1390@yahoo.com

\*\* نویسنده مسئول: دانشیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه اصفهان

mh.heidari@edu.ui.ac.ir

r.norouzi@edu.ui.ac.ir

\*\*\* دانشیار گروه فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه اصفهان

## مقدمه

انسان در مسیر غلبه بر ناتوانی و ارضای حس جستجوگری، کمالگرایی و حق‌طلبی‌اش، همواره نیازمند هادیان و راهبرانی است که در گستره تاریخ با عناوینی مختلف شناخته و متمایز گشته‌اند؛ چنانکه در فرهنگ اسلامی - ایرانی، عباراتی چون معلم، مربی، استاد، مدرس، مراد، مرشد، پیر طریقت و امثال آن بر ایشان اطلاق شده است.

هرچند تفاوت در انگیزه و باور، برخورداری از ویژگیهای خاص، پی‌جویی اهداف متفاوت و کاربرد روشهایی ابتکاری در تعلیم و تعلم، سبب تمایز ظاهری این افراد از یکدیگر می‌شود، اشتراک در آرمانهای والای تربیت و هدایت متعلمان در مسیر تکامل و شدن، تمام این نامها و افراد را تحت لوای عنوانی محترم و متعالی یعنی «معلم» درآورده است.

در میان این گروه فراوان و بیشمار، معلمانی در پی صید قلبها و اذهان برآمده، افق خویش را از انتقال سطحی معلومات و داده‌های علمی فراتر نهاده با دستگیری از شاگردان و در پی خود کشانیدن و تأثیرگذاری عمیق بر ایشان، شأنی پیامبرگونه یافته‌اند. ایشان با شاگردپروری و آراستن شاگردان به فضایل انسانی در واقع به تکثیر خویش پرداخته و نیکنامی و وارستگی خویش را امتداد بخشیده‌اند.

جستجو برای یافتن عنوانی مناسب برای توصیف این طیف از معلمان در مبانی نظری تعلیم و تربیت امروز، بیشتر به واژه‌هایی چون «کارآمد» و «اثربخش» منتهی می‌شود. این دو صفت در علوم تربیتی معلمانی را شامل می‌شود که اهداف عمدتاً آموزشی را به گونه‌ای مطلوب تحقق می‌بخشند. «معلمان کارآمد کسانی هستند که به هدفهایی که خودشان تعیین کرده‌اند یا دیگران برای آنها وضع کرده‌اند دست می‌یابند» (اندرسون<sup>۱</sup>، ۱۳۸۶: ۵). «معلمان اثربخش به دنبال دستیابی به اهدافی خاص هستند؛ خواه این اهداف توسط خود آنها یا دیگران تعیین شده باشد» (عبداللهی، ۱۳۹۳). در این میان به نظر می‌رسد که قرار دادن معلمانی با اندیشه بلند انسانساز و دامنه تأثیر و نفوذ گسترده در کنار معلمانی با اهدافی ملموس، عینی و سهل‌الوصول، سزاوار و درخور نیست؛ بنابراین در این پژوهش تعبیر «الهام‌بخش»<sup>۲</sup> مورد استفاده قرار می‌گیرد که مفهومی فربه‌تر نسبت به تعبیرهای دیگر دارد.

1 - Anderson

2 - Inspiring

در لغتنامه دهخدا، «الهام» به معنی در دل افکندن نیکی و آموزانیدن آمده است (دهخدا، ۱۳۷۲، ج ۲: ۲۸۱۰). قدری تأمل درباره عبارت «در دل افکندن نیکی»، چند نکته را به ذهن متبادر می‌سازد: اول اینکه مسیر الهام‌بخشی از راه دل و قلب است و فرد الهام‌بخش، لزوماً مسیر عقلانی و حسابگرانه را در پیش نمی‌گیرد. ثانیاً الهام‌بخشی در باب نیکی کاربرد دارد و برای القای نیات معمولی و عادی و حتی شرارت‌گونه و شیطانی به کار نمی‌رود و نکته دیگر اینکه، الهام‌بخشی با هرگونه اجبار و اکراه ناسازگار است؛ بلکه مبتنی بر اشتیاق و علاقه دوجانبه شکل می‌گیرد.

در دنیای امروز، مفهوم الهام‌بخشی در علم «مدیریت» نیز به کار رفته است. انگیزش الهام‌بخش<sup>۱</sup>، یکی از چهار بعدی است که برای رهبری تحولگرا<sup>۲</sup> عنوان می‌شود.<sup>(۱)</sup> «در انگیزش الهام‌بخش، رهبران با شناسایی فرصتهای جدید، بهبود و تبیین چشم‌اندازهای قوی برای آینده، قادر به ایجاد انگیزه و الهام‌بخشیدن به پیروان خود هستند» (زاهدی و همکاران، ۱۳۹۲، به نقل از اوکی، ۲۰۰۹)؛ به عبارت دیگر، الهام‌بخشی این رهبران بدین معناست که «افراد را از درون متحول می‌کنند به گونه‌ای که متفاوت می‌اندیشند و عمل می‌کنند و اغلب دستاوردهایی فراتر از خود و دیگران از خود نشان می‌دهند» (لی و مینارد<sup>۳</sup>، ۱۳۸۴: ۶۶). رهبران الهام‌بخش علاوه بر ویژگیهای بسیاری که دارند، طریقه ارتباط برقرار کردن با افراد را نیز می‌دانند (لی و مینارد، ۱۳۸۴: ۱۵)؛ به سعادت انسانها، جلب احترامی گسترده، رسیدن به کمال و هم‌چنین توفیق در کارها می‌اندیشند (لی و مینارد، ۱۳۸۴: ۲۲).

اگر مدیران تحولگرا، برای پیشبرد اهداف سازمان، الهام‌بخش کارکنان برای انجام دادن بهتر وظایف سازمانی هستند، معلمان الهام‌بخش با نفوذ در قلب و ذهن شاگردان، هم در پی تعلیم و هم در پی هدایت آنان به خیر و نیکی و ارزشهای والای انسانی‌اند. این دسته از معلمان همانند رهبری محبوب، تحولی منجر به رشد در وجود متریبان دنبال می‌کنند و با ترسیم چشم‌انداز انسانساز برای خود و شاگردانشان، تلاش خود را جهت می‌بخشند.

البته معلمان را از حیث الهام‌بخشی، نمی‌توان در یک مرتبه و جایگاه قرار داد. برخی مشاهیر و مریبان شاخص در مراتب بالاتر قرار می‌گیرند و آنان که دغدغه‌مندانه، خواهان قدم نهادن در این مسیر هستند در جایگاهی پایین‌تر؛ اما گام نهادن و طی طریق در این راه، بی‌توشه و بی‌رهنما مشکل

1 - Inspirational Motivation

2 - Transformational Leadership

3 - Leigh & Maynard

و دشوار است؛ بنابراین تازه کاران را گریز از زانو زدن در برابر راه‌شناسان و آشنایی با ویژگیها و رموز موفقیت ایشان نیست؛ راه‌شناسانی که مسیر الهام‌بخشی و انسانسازی را با موفقیت پیموده‌اند. در فرهنگ غنی ایرانی - اسلامی، شمار معلمان الهام‌بخش اندک نیست. برخی شهره عام و خاص‌اند و گروهی گمنام؛ اما گروه سومی نیز هستند که در تخصص اصلی خویش مشهورند؛ اما وجهه مربی‌گری آنها مغفول مانده و برجسته ساختن یک جنبه از جوانب شخصیتی این اندیشمندان به مثابه فیلسوف، عارف، ادیب، پزشک و عناوینی نظیر آن، موجب ناشناخته ماندن شأن سترگ آنها در جایگاه معلمی الهام‌بخش گشته است. با این اوصاف، اولاً به سبب عدم امکان بررسی احوالات و آرای تعداد زیادی از معلمان الهام‌بخش، چاره‌ای جز تمرکز بر شمار محدودی از آنها وجود نداشت. ثانیاً اجماع بر سر همان تعداد محدود نیز کار آسانی نبود. بنابراین در این پژوهش با قید زمانی شخصیت‌های «معاصر» و هم‌چنین شهرت نسبی به الهام‌بخشی و در دسترس بودن مکتوبات مرتبط، چهار شخصیت به شرح ذیل، انتخاب شدند: جلال‌الدین همایی (ادیب)، محمد قریب (پزشک)، رضا روزبه (مؤسس و مدیر مدرسه) و غلامحسین شکوهی (استاد علوم تربیتی).

با نظر به سیر و چگونگی زندگی این نامها در کنار آن عناوین پررنگ، کسوت معلمی، انسانسازی، شاگردپروری و در یک کلام الهام‌بخشی ایشان شایسته التفات ویژه است و مسیر را برای بازشناسی ویژگیهای منتهی به الهام‌بخشی ایشان و در نهایت الگوپردازی برای دیگر معلمان هموار می‌سازد. گرچه شایان ذکر است که نگارندگان این نوشتار به هیچ وجه قصد ندارند که این چهار نفر را «انسان کامل» معرفی کنند و آنها را از هرگونه عیب و خطا، مبرا سازند؛ بلکه وجوه مثبت معلمی این افراد، با توجه و تیزبینی بیشتری مورد توجه قرار گرفته است.

### سؤالات پژوهش

- ۱- چه ویژگیهایی در معلمانی چون قریب، شکوهی، همایی و روزبه، موجب الهام‌بخشی ایشان شده است؟
- ۲- بر اساس ویژگیهای (مضمونها) بازیابی شده از شخصیت آقایان قریب، شکوهی، همایی و روزبه، چه الگویی از معلمان الهام‌بخش قابل ارائه است؟

## پیشینه پژوهش

در زمینه ویژگیهای معلم و مربی در کشور ما آثار مختلفی نگاشته شده است، که از قدیمی ترین آنها می توان به کتاب «آداب تعلیم و تعلم در اسلام» شهید ثانی و بخشی از «کتاب راه روشن» فیض کاشانی اشاره کرد. وثوقی و قمری (۱۳۸۳) نیز از جمله پژوهشگران این موضوع هستند که در مقاله خود با عنوان «ویژگیهای معلمان اثربخش»، ویژگیهای معلم را در سه دسته شخصی، فکری و بینشی و ویژگیهای مربوط به روش تدریس مورد اشاره قرار داده اند. حائری زاده (۱۳۸۶) محقق دیگری است که در کتاب خود «ویژگیهای معلم مؤثر» را به صورت گسترده مورد بحث قرار داده است. وکیلی، نوریان و موسوی نسب (۱۳۸۷) نیز پژوهشگرانی هستند که در تحقیق خود با عنوان «بررسی خصوصیات یک مدرس خوب از دیدگاه استادان و دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی زنجان» به این نتیجه رسیده اند که مدرس خوب باید علاوه بر توانایی علمی و تخصصی در روش تدریس، اخلاق و رفتار حرفه ای و چگونگی ارزیابی و سنجش فراگیران از دانش و مهارت کافی برخوردار باشد. مظاهری (۱۳۸۸) نیز در اثر خود با عنوان «ویژگیهای معلم خوب» خصوصیات چون امانتداری، مهربانی، مراعات آداب و رسوم، نشاط و شادابی، سعه صدر، اخلاص، مراعات شخصیت دیگران، تخصص و تعهد، تقوا و معلومات عمومی فراوان را آورده است. رضانی و درتاج (۱۳۸۸) تحقیقی را با هدف «تعیین ویژگیهای یک مدرس اثربخش و عوامل آموزشی مؤثر بر کارآمدی وی از دیدگاه مدرسان و دانشجویان پرستاری» انجام داده و به این نتیجه رسیده اند که از دیدگاه دانشجویان به ترتیب، ارتباط بین فردی، مهارت تدریس، ویژگیهای فردی، مهارت ارزشیابی، قوانین آموزشی و از دیدگاه مدرسان به ترتیب مهارت تدریس، قوانین آموزشی، مهارت ارزشیابی، ویژگی فردی و ارتباط بین فردی از عوامل مؤثر بر اثربخشی یک مدرس است. سبحانی نژاد و رسولی (۱۳۸۸) در مقاله ای با عنوان «تبیین جایگاه و ضرورت شاگردپروری و مؤلفه های آن به منظور اثربخش سازی نظام آموزش و پژوهش دانشگاهی»، سعی مداوم استاد بر ایجاد روحیه تحقیق و تحلیل در دانشجو، توجه کامل استاد به سخن دانشجو، حضور استاد در کلاس با مطالعه قوی، دقت استاد در شکافتن مطلب برای فهم عمیق دانشجو، سنجش درک و فهم شاگرد و سپس تدریس و آموزش را در شاگردپروری مهم ارزیابی کرده اند. پزشکی راد و همکاران (۱۳۸۹) نتایج تحقیق خود را از «بررسی ویژگیهای استاد

خوب» بدین شرح ارائه کرده‌اند: «تسلط بر موضوع درسی، برخورداری از اطلاعات به‌روز، احساس مسئولیت نسبت به آموزش و پژوهش دانشجویان و رسیدگی به کارهای آموزشی و پژوهشی دانشجویان، قاطعیت، بهره‌گیری از وسایل کمک آموزشی، روشهای آموزشی گوناگون و بیان اهداف آموزشی، برخورداری از ظاهری آراسته و مناسب». میرزامحمدی و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهش خود با عنوان «شناسایی و اعتبارسنجی شاخصهای استاد مطلوب دانشگاه اسلامی - ایرانی» به شاخصهای کلی فرهنگی، تربیتی، آموزشی، پژوهشی، اجرایی و خدماتی و زیر شاخصهای آن پرداخته‌اند. قرائتی (۱۳۹۲) نیز در کتاب «اخلاق آموزش»، بیش از پنجاه ویژگی را برای معلمان مورد اشاره قرار داده است. عبداللهی، دادجوی و یوسلیانی (۱۳۹۳) در تحقیق خود با عنوان «شناسایی و اعتبارسنجی شایستگی‌های حرفه‌ای معلمان اثربخش»، داشتن توانایی کلامی برای انتقال مفاهیم به دانش‌آموزان، توضیح تکالیف به زبان روشن، داشتن رفتار و تعامل محترمانه با والدین، بیان روشن، آماده‌کردن پیشاپیش مواد آموزشی، ایجاد فرصت برای موفقیت همه دانش‌آموزان، بهره‌گیری از مفاهیم و زبان متناسب با دانش‌آموزان را مهمترین شایستگی‌های شناسایی شده برای معلمان اثربخش برشمرده‌اند. بختیار نصرآبادی، نوروزی و رضانی (۱۳۹۳) نیز در تحقیق خود با عنوان «واکاوی ویژگیهای مربی در خطابات مستقیم قرآن کریم به پیامبر اکرم(ص)» دو دسته ویژگیهای فردی و حرفه‌ای را مورد اشاره قرار داده‌اند.

دانیلسون<sup>۱</sup> (۱۹۹۶) ۲۲ مورد از مؤلفه‌های معلم اثربخش را در چهار حوزه اصلی برنامه‌ریزی و آمادگی، محیط کلاس درس، تدریس و مسئولیتهای حرفه‌ای مورد بحث و بررسی قرار داده است. ترینا<sup>۲</sup> (۱۹۹۹) زندگی شخصی ۱۲۵ آمریکایی برجسته قرن ۱۹ و ۲۰ را با هدف یافتن صفاتی بررسی کرده است که این رهبران به محبوبترین معلم خود داده‌اند و به سه ویژگی مهم تسلط بر موضوع درسی، توجه و محبت عمیق به شاگردان و سبک و ویژگی ممتاز و فراموش نشدنی آنان رسیده است. کری کیدس، کمبل و کریستو فایدو<sup>۳</sup> (۲۰۰۲) نیز ضمن تعریف معلم اثربخش، ویژگیهای این معلمان را برشمرده‌اند. مک ایوان<sup>۴</sup> (۲۰۰۲)، "ده ویژگی معلمان کارآمد" را مسئول و عاشق، مثبت و واقعی، معلم - رهبر، دانایی، سبک منحصر به فرد، مهارت انگیزشی، کارایی آموزشی،

1 - Danielson

2 - Traina

3 - Kyriakides, Campbell &amp; Christofidou

4 - Mc Ewan

دانش علمی، موقعیت‌شناسی و حیات فکری دانسته است. شجی و لینکی<sup>۱</sup> (۲۰۰۹) در تحقیق خود با عنوان «برداشت معلمان، دانش آموزان و والدین از ویژگیهای معلمان خوب»، ویژگیهای معلم را در چهار دسته اخلاق معلم، مهارت‌های حرفه‌ای، توسعه حرفه‌ای، تأثیرات آموزش که در نمره دانش‌آموزان نمود می‌یابد در کشور چین مورد بررسی و مطالعه تطبیقی با کشور امریکا قرار داده‌اند. در نهایت لانوئ<sup>۲</sup> (۲۰۱۲) در پژوهشی صفات مدرسان تأثیرگذار را همراه، صبور، مشوق، دارای قوه تطابق، پرشور و پرحرارت، اهل تعامل، جدی و دلسوز معرفی کرده است.

نگاهی کلی به این پیشینه بیانگر این است که درباره ویژگیهای معلم موفق و اثربخش، پژوهشهای متعدد و گوناگونی انجام شده است؛ اما کمتر تحقیق یا اثری را می‌توان یافت که با اتکا به روشهای تحقیق کیفی و با تمرکز بر سلوک رفتاری مربیان ماندگار و الهام‌بخش به طراحی الگویی مشخص و قابل استناد برای دیگر معلمان منتهی شده باشد. بر این اساس، این پژوهش در پی تمرکز، مذاقه و مطالعه بر این نقطه مغفول است.

## روش پژوهش

برای پاسخ به پرسش‌های پژوهش از روش «تحلیل مضمون»<sup>۳</sup> استفاده می‌شود. برای شناسایی و تشریح چرایی و چیستی هر پدیده می‌توان از تحلیل مضمون و برای تشریح چگونگی می‌توان از شبکه مضمونها<sup>۴</sup> استفاده کرد. تحلیل مضمون به دنبال استخراج مضمونهای برجسته هر متن در سطوح مختلف است. شبکه مضمونها نیز به دنبال آسان‌سازی ساختاردهی و دسترسی به این مضمونها است (شیخزاده، ۱۳۹۱: ۱۵).

شبکه مضمونها بر اساس روشی مشخص، مضمونهای ذیل را نظام‌مند می‌کند: الف) مضمونهای اصلی (شناسه‌ها و نکات کلیدی متن)، ب) مضمونهای سازمان دهنده (مقولات به دست آمده از ترکیب و تلخیص مضمونهای اصلی)، ج) مضمونهای فراگیر (مضمونهای عالی در برگیرنده اصول حاکم بر متن به عنوان کل)، سپس این مضمونها به صورت نقشه وب رسم می‌شود که در آن مضمونهای برجسته هر یک از سه سطح، همراه با روابط میان آنها نشان داده می‌شود (شیخزاده،

1 - Shujie & Lingqi

2 - Lanouette

3 - Thematic analysis

4 - Thematic networks

۱۳۹۱: ۱۵).

فرایند گام به گام اقدامات در تحلیل مضمون و شبکه مضمونها را می توان به این ترتیب عنوان کرد:

۱ - آشناسدن با متن از طریق مطالعه و مکتوب کردن داده ها

۲ - ایجاد شناسه های اولیه و شناسه گذاری

۳ - جستجو و شناخت مضمونها از طریق تطبیق شناسه ها با قالب مضمونها، استخراج مضمونها از

بخشهای شناسه گذاری شده متن و پالایش و بازبینی مضمونها

۴ - ترسیم شبکه مضمونها بر اساس روندهایی چون بررسی و کنترل همخوانی مضمونها با

شناسه های مستخرج، مرتب کردن مضمونها، انتخاب مضمونهای اصلی، سازمان دهنده و فراگیر و ترسیم نقشه مضمونها

۵ - تحلیل شبکه مضمونها از طریق تعریف و نامگذاری مضمونها و توصیف و توضیح شبکه

آنها

۶ - تدوین گزارش بر اساس گامهایی چون تلخیص شبکه مضمونها و بیان مختصر و صریح آن،

استخراج نکات جالب، مرتبط کردن نتایج تحلیل با سؤالات تحقیق و نوشتن گزارش (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۷۸).

در این پژوهش، انتخاب معلمان الهام بخش در دوران معاصر بر اساس ویژگیهای ذکر شده در مقدمه و همچنین وجود همزمان مؤلفه هایی چون وجهه علمی و اخلاقی، شاگردپروری و برخورداری از نفوذ کلام، بدون حساسیت نسبت به رشته و تخصص این افراد بر پایه روش نمونه گیری هدفمند و قضاوتی انجام گرفت. بدین منظور، زندگینامه بیش از ۲۶ تن از شخصیت های ایرانی مورد مطالعه و جستجو قرار گرفت. نام دو تن از افراد به سبب تندی خلق و عدم احراز وجهه اخلاقی به رغم برخورداری از وجوه دیگر از بررسیها کنار گذاشته شد. تشخیص توان شاگردپروری به دلیل شهرت و اثرگذاری شاگردان این معلمان و تشخیص وجهه علمی نیز به دلیل توان تدریس و تالیفات افراد، صورت گرفت. پس از بررسی موشکافانه حول شخصیت ۲۴ مورد باقیمانده، نهایتاً آقایان روزبه، همایی، شکوهی و قریب واجد شرایط تشخیص داده شدند. در جدول ذیل خلاصه مستندات از سه مؤلفه برای چهار معلم نامبرده شده، آمده است؛ با این توضیح که برای این چهار معلم، شواهد فراوانی از شخصیت اخلاقی ذکر شده و مورد بارزی که وجهه



اخلاقی ایشان را خدشه‌دار کند، ملاحظه نشده؛ لذا ستون جدایی برای این مؤلفه، در نظر گرفته نشده است.

### جدول ۱: شرح مؤلفه‌های گزینش چهار معلم الهامبخش

معلم	وجه علمی	شاگردان	نفوذ و تأثیر ماندگار
رضا روزبه (۱۳۰۰ش/زنجان)	تدریس و تألیف آثاری چون: خداشناسی، جزوه اصول عقاید، ۲ جلد عربی آسان، ۴ جلد عربی دوره راهنمایی تحصیلی، عربی دانش سرهای مقدماتی، روش آسان در تدریس قرآن، مقالات علمی و دینی برای نشریات (تاجری، ۱۳۸۰: ۲۱). (۴۶).	شهیدان محمود قندی، محمدعلی فیاض‌بخش، مجید حداد عادل، علیرضا کاظمیان و آقایان غلام‌علی حداد عادل، علی‌اصغر نهاوندیان، احمد مدرس‌زاده و حسین مجتهدی (سلمانی آرائی، ۱۳۷۷).	یکی از شاگردان روزبه درباره او می‌نویسد: «آقای روزبه هر کلاس و هر درسش برایم آموزنده بود. معلمان دیگر اثری مانا و پایا در من باقی نگذاشتند؛ اما نفس گرم روزبه در جانم باقی مانده است» (خدابخش، ۱۳۸۸: ۳۳).
جلال‌الدین همای (۱۲۷۸ش/اصفهان)	تدریس و تألیف آثاری چون: تاریخ ادبیات ایران، غزالی‌نامه، شرح احوال شروش اصفهانی، خیامی‌نامه، مولوی‌نامه، تفسیر مثنوی مولوی، فنون بلاغت و صناعات ادبی، مختاری‌نامه، اسرار و آثار واقعه کربلا، تصوف در اسلام، تاریخ علوم اسلامی و دیوان سنا (عربلو، ۱۳۸۶: ۹۹).	ذبیح‌الله صفا، فیروز حریرچی، ناصرالدین حسینی، دکتر محقق، دکتر خوانساری، جمال رضایی، دکتر یزدگردی، دکتر شفیعی کدکنی، عباسعلی ادیب حبیب آبادی، مرتضی اردکانی و کمال نوربخش (نصری، ۱۳۶۷: ۲۴۰).	یکی از شاگردان همایی درباره او چنین نگاهشته است: «دیدار استاد از لحظه نخست تا دم پایانی سراسر درس بود و آموختن. نگاه استاد نافذ و پرمعنی و نفس استاد گرم و بر ما موثر بود» (نصری، ۱۳۶۷: ۳۲۰).
محمد قریب (۱۲۸۸ش/تهران)	تدریس و تألیف آثاری چون: بیماریهای کودکان، مسائل و مشکلات طب کودکان و مقالاتی که در زمینه طب کودکان در مجلات پزشکی و مقدمه‌هایی که بر کتابهای مختلف پزشکی نگاشته‌اند (دکتر محمد قریب: بنیانگذار طب نوین اطفال در ایران، ۱۳۶۸: ۱).	برجسته‌ترین شاگردان قریب عبارتند از: علی اکبر ولایتی، احمد قانع بصیری، صادق مختارزاده، مرتضی مشایخی و نورالدین هادوی (قریب، ۱۳۷۷: ۱۱).	دکتر عزیزبزی شاگرد قریب درباره ایشان می‌آورد: «روزی نیست که در درسهایم پادی از استاد نکنم و هنوز درسهایی که از ایشان آموختم به نام خودشان بازگو می‌کنم» (باهر، ۱۳۵۴: ۱۱).
غلامحسین شکوهی (۱۳۰۵ش/بیرجند)	تدریس و تألیف آثاری چون: روش آموختن حساب و هندسه، تعلیم و تربیت و مراحل آن، روانشناسی سال سوم متوسطه، ترجمه کتاب تعلیم و تربیت کانت، مبانی و اصول آموزش و پرورش، ترجمه کتاب مریبان بزرگ ژان شاتو، بیش از ۲۰ مقاله علمی و هفت طرح تحقیقاتی (زندگینامه دکتر غلامحسین شکوهی، ۱۳۸۵: ۲۹۳-۲۹۷).	بسیاری از دانش‌آموختگان رشته علوم تربیتی از شاگردان استاد بوده‌اند؛ لکن برخی شاگردان که در منابع مختلف درباره شکوهی مورد مصاحبه قرار گرفته و یا خود برای ادای دین به استاد دست به قلم برده‌اند، عبارتند از: کمال خرازی، غلامعلی افروز، سیدابراهیم میرشاه‌جعفری، شهین ایروانی، محمدرضا نیستانی، فاطمه رمضانی، عبدالرضا سبحانی، نوروز علی کرم‌دوست، محمدرضا شرفی، اقبال قاسمی پویا و محمد دشتی.	نیستانی در مورد استاد خود شکوهی می‌نگارد: «تأثیر عمیق شکوهی بین دانشجویان بسیار نمایان بود» (نیستانی، ۱۳۹۱: ۶۵). یکی دیگر از شاگردان استاد نیز می‌گوید: «اگر شکوهی نبود من اصلاً انگیزه‌ای برای درس خواندن تا دوره دکتری نداشتم؛ انگیزه و اشتیاق او بود که مرا نیز به وجد آورد و توانستم تحصیلاتم را به پایان برسانم» (نیستانی، ۱۳۹۱: ۷۸). دیگری می‌آورد: «نفوذ کلام شکوهی طوری بود که همه فکر می‌کردند هر چه استاد می‌گوید عین عمل است و می‌توان انجام داد (بابایی، ۱۳۹۴: ۳۲).

پیش از پرداختن به جدول ویژگی (مضمونها) همایی، قریب، شکوهی و روزبه لازم به ذکر است که ویژگیهای دکتر شکوهی، حاصل مطالعه و پژوهش در کتابهای، "کلاسی از جنس واقعه" به قلم محمدرضا نیستانی (شناسه ۱)<sup>۱</sup>، "زندگینامه و خدمات علمی و فرهنگی دکتر غلامحسین شکوهی" از انجمن آثار و مفاخر فرهنگی (شناسه ۲) و مقالاتی چون "شکوه آموزش" اثر کبری نیک‌خوی منفرد (شناسه ۳)، "معلم فرشته خوی ما" از فاطمه رضانی (شناسه ۴) و "استاد ما شکوهی" به قلم شهین ایروانی (شناسه ۵) است.

کتاب "فرجام پیر دیر" نگاشته غلامرضا باهر (شناسه ۶)، کتاب "محمد قریب" از فرهاد حسن زاده (شناسه ۷)، "یادنامه دکتر محمد قریب" اثر حسین قریب (شناسه ۸)، مقاله "دکتر محمد قریب، پدر طب اطفال ایران" از عبدالله زرافشان (شناسه ۹) و مقاله مجله کیهان فرهنگی با عنوان "مرحوم دکتر محمد قریب" (شناسه ۱۰) نیز برای یافتن ویژگیهای دکتر قریب مورد بررسی دقیق واقع شد.

برای یافتن ویژگیهای استاد همایی، کتابهای "پایان شب سخن‌سرایی" از عبدالله نصری (شناسه ۱۱)، "کارنامه همایی" از همان نویسنده (شناسه ۱۲)، "زندگینامه و خدمات علمی و فرهنگی استاد جلال‌الدین همایی" از محمد خوانساری (شناسه ۱۳) و مقاله "زندگانی و آثار استاد جلال‌الدین همایی" عرضه شده در مجله معارف اسلامی (شناسه ۱۴) مورد مذاقه قرار گرفت.

به دلیل دستیابی به جوانب مختلف شخصیتی استاد روزبه نیز کتابهای "یادنامه استاد رضا روزبه" نگاشته جمعی از نویسندگان (شناسه ۱۵)، "معلم خوبم رضا روزبه" اثر ابوالفضل خدابخش (شناسه ۱۶)، "از تو آموختیم" به قلم حسن تاجری (شناسه ۱۷) و مقاله "رضا روزبه" از حبیب‌الله سلمانی آرانی (شناسه ۱۸) مطالعه شد.

## جدول ۲: خرده مضمون‌ها و تعاریف عملیاتی آنها

ردیف	خرده مضمونها	تعریف عملیاتی	شناسه و صفحه منبع
۱	استقلال فکری	مغلوب مکاتب و شخصیت‌های علمی نشده	(شناسه: ۱ ص ۸۶) (شناسه: ۲ ص ۳۰) (شناسه: ۱۲ ص ۱۵۶)
۲	نوافرینی و ابتکار	ارائه طرح، فکر و نظر نو در زمینه‌های علمی	(شناسه: ۱۱ ص ۳۷۸)
۳	پرهیز از تحمیل عقیده	پرهیز از واداشتن دیگران به پذیرش رأی و باور خویش	(شناسه: ۲ ص ۱۶۲) (شناسه: ۱۵ ص ۸۵)
۴	دوراندیشی	برخورداری از اندیشه‌های بلند برای آینده	(شناسه: ۱ ص ۸۲)
۵	احاطه علمی	تبحر و تسلط علمی در حوزه تخصصی خویش	(شناسه: ۱ ص ۴۴) (شناسه: ۴ ص ۲۷) (شناسه: ۶ ص ۲۵) (شناسه: ۸ ص ۱۲۰) (شناسه: ۱۲ ص ۱۵۴ و ۳۰۳ و ۳۱۱ و ۳۳۰) (شناسه: ۱۵ ص ۴۶ و ۵۲ و ۱۰۵) (شناسه: ۱۷ ص ۳۵ و ۵۳)
۶	شوق فراگیری	رغبت فراوان نسبت به یادگیری و دانش‌اندوزی	(شناسه: ۲ ص ۲۵) (شناسه: ۶ ص ۱۰) (شناسه: ۶ ص ۲۵) (شناسه: ۱۱ ص ۴۲۷) (شناسه: ۱۲ ص ۸۴ و ۱۰۳) (شناسه: ۱۵ ص ۳۴ و ۵۸) (شناسه: ۱۷ ص ۵۲ و ۷۰)
۷	همخوانی علم و عمل	هماهنگی و یگانگی قول با فعل و دانش با رفتار و کردار	(شناسه: ۱ ص ۸۵ و ۷۴) (شناسه: ۴ ص ۲۷) (شناسه: ۱۷ ص ۷۶ و ۷۷)
۸	تمنای علم از پروردگار	علم را عطیه الهی دانستن و استدعای علم و فهم از خداوند	(شناسه: ۱۱ ص ۱۲۱)
۹	قاطعیت	اقدام و عمل بدون تردید و تزلزل	(شناسه: ۲ ص ۱۶۲) (شناسه: ۱۰ ص ۴)
۱۰	ثبات قدم	پشتکار و استقامت در پیشبرد کارها	(شناسه: ۱ ص ۸۴-۸۳) (شناسه: ۸ ص ۶) (شناسه: ۱۲ ص ۱۰۳) (شناسه: ۱۵ ص ۸۸)
۱۱	نظم و برنامه‌ریزی	برخورداری از طرح و نظم در کارها و عمل براساس برنامه مشخص	(شناسه: ۱ ص ۴۰) (شناسه: ۱۲ ص ۴۳) (شناسه: ۱۳ ص ۵۹) (شناسه: ۱۵ ص ۸۶) (شناسه: ۱۷ ص ۷۱ و ۵۷)
۱۲	سادگی و آراستگی	پوشش ساده، مرتب و بدون آرایش	(شناسه: ۱ ص ۴۰) (شناسه: ۱۲ ص ۳۴۳) (شناسه: ۱۵ ص ۳۲ و ۴۹)
۱۳	تقید دینی	پابندی به دین و دفاع از آن	(شناسه: ۲ ص ۱۶۰) (شناسه: ۶ ص ۵) (شناسه: ۱۱ ص ۱۲۰) (شناسه: ۱۷ ص ۴۰)
۱۴	مراقبه	حفاظت و مراقبت از نفس	(شناسه: ۱ ص ۷۹ و ۸۰) (شناسه: ۱۲ ص ۳۳۵) (شناسه: ۱۷ ص ۶۴ و ۶۶)
۱۵	زهد	بی‌اعتنائی و بی‌توجهی به دنیا	(شناسه: ۱ ص ۶۷) (شناسه: ۸ ص ۷۸ و ۱۰۳) (شناسه: ۱۲ ص ۱۰۰ و ۱۰۱ و ۲۲۶) (شناسه: ۱۷ ص ۴۲ و ۴۳ و ۴۹)
۱۶	مناعت طبع	نفس خویش را ارجمند داشتن و پرهیز از ابراز نیاز به دیگران	(شناسه: ۱۱ ص ۱۲۵) (شناسه: ۱۲ ص ۱۰۳) (شناسه: ۱۳ ص ۵)
۱۷	پرهیز از ریاکاری	پرهیز از ظاهرسازی و عوام فریبی	(شناسه: ۱ ص ۴۴) (شناسه: ۱۲ ص ۳۴۲) (کد: ۱۷ ص ۳۵)
۱۸	پرهیز از تملق و چاپلوسی	پرهیز از چرب‌زبانی در برابر صاحبان قدرت و ثروت	(شناسه: ۸ ص ۱۰۳) (شناسه: ۱۲ ص ۳۴۲)
۱۹	گزیده‌گویی	پرهیز از صحبت زیاد و نابجا	(شناسه: ۱ ص ۴۴)
۲۰	پرهیز از کبر و غرور	رفتار همراه با فروتنی و تواضع	(شناسه: ۱ ص ۷۹ و ۸۰) (شناسه: ۲ ص ۲۳۲) (شناسه: ۱۲ ص ۱۰۶) (شناسه: ۱۵ ص ۷۸)
۲۱	عفو و گذشت	درگذشتن از اشتباه و خطای شاگردان	(شناسه: ۱۱ ص ۱۲۹)
۲۲	سخاوت	گشاده‌دستی و بذل و بخشش به مردمان	(شناسه: ۶ ص ۵) (شناسه: ۱۲ ص ۱۰۰ و ۱۰۱) (شناسه: ۱۵ ص ۱۳۸)
۲۳	شرح صدر	قدرت تحمل و مدارا در برخورد با عقاید و باورهای مختلف	(شناسه: ۸ ص ۱۳۳) (شناسه: ۱۱ ص ۱۳۰) (شناسه: ۱۲ ص ۱۰۴) (شناسه: ۱۵ ص ۸۵) (شناسه: ۱۷ ص ۴۴)
۲۴	رفتار مهرآمیز	با محبت و خوش برخورد بودن با شاگردان	(شناسه: ۱ ص ۶۴) (شناسه: ۶ ص ۶ و ۱۳) (شناسه: ۱۱ ص ۳۹۲) (شناسه: ۱۵ ص ۸۶)
۲۵	انسان‌دوستی	دور نبودن از درد و رنج مردم و تلاش در جهت رفع نیاز و حوائج آنان	(شناسه: ۸ ص ۱۱ و ۱۱) (شناسه: ۱۲ ص ۱۰۰ و ۱۰۱) (شناسه: ۱۷ ص ۵۰)
۲۶	بینش سیاسی	بی‌اعتنا نبودن نسبت به جریانات، تحولات و اوضاع سیاسی جامعه	(شناسه: ۷ ص ۴۴) (شناسه: ۸ ص ۱۴) (شناسه: ۱۸ ص ۴۵)

ادامه جدول ۲: خرده مضمون‌ها و تعاریف عملیاتی آنها

ردیف	خرده مضمونها	تعریف عملیاتی	شناسه و صفحه منبع
۲۷	انحراف ستیزی	مقابله با انحرافات و بدعتها در اجتماع	(شناسه: ۱۵: ص ۲۶)
۲۸	تأسیس نهادهای عام‌المنفعه	راه‌اندازی نهادهای اجتماعی و خدماتی برای خدمت به مردم	(شناسه: ۷: ص ۴۸) (شناسه: ۱۵: ص ۱۴۰)
۲۹	توجه به نیازهای جامعه	محور کار خویش را نیاز جامعه قرار دادن	(شناسه: ۶: ص ۱۶)
۳۰	تکریم و اعزاز استادان	احترام به معلمان و استادان خویش	(شناسه: ۱: ص ۴۴ و ۶۱-۶۳) (شناسه: ۷: ص ۱۴۵) (شناسه: ۱۱: ص ۱۳۲) (شناسه: ۱۲: ص ۱۹۹ و ۳۳۸) (شناسه: ۱۵: ص ۴۹ و ۱۱۰)
۳۱	محل مشورت	مشاور و امین شاگردان و مردم بودن	(شناسه: ۸: ص ۱۳۰)
۳۲	رفاقت با شاگردان	دوستی و صمیمیت منطقی و معقول با شاگردان	(شناسه: ۱: ص ۶۵) (شناسه: ۸: ص ۱۳۳) (شناسه: ۱۱: ص ۱۰۵ و ۱۰۶) (شناسه: ۱۵: ص ۱۱۰) (شناسه: ۱۷: ص ۵۰)
۳۳	عظوفت با پرسشگران	پاسخ با مهربانی و رأفت به پرسشگران	(شناسه: ۱: ص ۴۴ و ۶۱-۶۳) (شناسه: ۵: ص ۲۹) (شناسه: ۷: ص ۶) (شناسه: ۱۲: ص ۳۱۲ و ۳۲۶) (شناسه: ۱۷: ص ۴۴)
۳۴	شعرخوانی	استفاده بجا از اشعار نغز برای تبیین منظور خود در جریان آموزش	(شناسه: ۶: ص ۱۵) (شناسه: ۷: ص ۵۹) (شناسه: ۸: ص ۷ و ۵۶) (شناسه: ۱۳: ص ۲۲)
۳۵	خاطره‌گویی	گریز به خاطرات شخصی و تجربه زیسته برای بهره‌مند ساختن شاگردان از تجربه خویش	(شناسه: ۱: ص ۴۵) (شناسه: ۸: ص ۱۱۱) (شناسه: ۱۱: ص ۳۹۰ و ۴۲۷) (شناسه: ۱۳: ص ۵۸۰-۵۹)
۳۶	داستانسرایی	نقل داستان برای تحکیم مباحث و تلطیف فضای کلاس	(شناسه: ۱: ص ۴۵)
۳۷	بهره‌جویی از مثال	همراه ساختن درس با مثالهای عینی و ملموس	(شناسه: ۱: ص ۶۲) (شناسه: ۱۲: ص ۳۳۷)
۳۸	پرسشگری و پاسخ‌خواهی	توجه ویژه به پرسش و پاسخ در کلاس	(شناسه: ۸: ص ۷۷) (شناسه: ۱۷: ص ۵۵)
۳۹	تدریس طرح‌مدار	داشتن طرح درس مشخص و تدریس در چارچوب آن	(شناسه: ۱: ص ۴۳) (شناسه: ۱۱: ص ۴۲۸ و ۴۵۴)
۴۰	طلب یادداشت مطالب	تأکید بر یادداشت‌برداری فعال فراگیران از مطالب مهم	(شناسه: ۱۳: ص ۱۸)
۴۱	دوباره‌گویی	بازگویی مباحثی که شاگردان در آن دچار اشکال هستند.	(شناسه: ۱۵: ص ۱۰۶)
۴۲	تشویق به پویایی	زمینه‌سازی برای فعالیت و تحرک علمی فراگیران	(شناسه: ۲: ص ۲۵) (شناسه: ۸: ص ۷۰ و ۱۰۳)
۴۳	عرضه نظام‌مند مباحث	ارائه منظم مباحث با مقدمه‌چینی مناسب، پرداختن به محتوای اصلی و نتیجه‌گیری	(شناسه: ۱: ص ۴۲) (شناسه: ۱۵: ص ۷۰ و ۱۰۶)
۴۴	ساده‌گویی	ارائه مطالب پیچیده به شکل ساده و قابل فهم از طریق تجزیه مطالب به اجزای قابل فهم	(شناسه: ۱: ص ۴۴ و ۴۵) (شناسه: ۱۲: ص ۳۳۷) (شناسه: ۱۵: ص ۷۳)
۴۵	بیان مستدل مباحث	همراه کردن مباحث با دلیل و برهان منطقی	(شناسه: ۱۵: ص ۸۷)
۴۶	نمایاندن کاربرد موضوعات	معرفی مصداقهای واقعی کاربرد مباحث	(شناسه: ۱: ص ۴۷) (شناسه: ۱۵: ص ۱۰۷)
۴۷	معرفی منابع	معرفی آثار و کتابهای معتبر و قابل استفاده برای شاگردان	(شناسه: ۱۱: ص ۴۲۸)
۴۸	عینی‌کردن مباحث	تلاش بر ایجاد زمینه مشاهده و تجربه برای شاگرد	(شناسه: ۸: ص ۱۱ و ۷۰) (شناسه: ۱۵: ص ۷۲) (شناسه: ۱۶: ص ۲۷) (شناسه: ۱۷: ص ۵۶)
۴۹	شوخی طبیعی	بذله‌گویی و مزاح با رعایت شرایط ادب و حریم محیط‌های علمی	(شناسه: ۲: ص ۳۳۰) (شناسه: ۶: ص ۶) (شناسه: ۸: ص ۱۰۳) (شناسه: ۱۲: ص ۳۲۵) (شناسه: ۱۳: ص ۲۰) (شناسه: ۱۵: ص ۸۵)

## ادامه جدول ۲: خرده مضمون‌ها و تعاریف عملیاتی آنها

ردیف	خرده مضمونها	تعریف عملیاتی	شناسه و صفحه منبع
۵۰	شیواگویی	بیان روان، شیوا و فصیح مطالب	(شناسه: ۱ ص: ۴۴) (شناسه: ۸ ص: ۱۶۰) (شناسه: ۱۲ ص: ۳۱۷ و ۳۳۷) (شناسه: ۱۵ ص: ۱۷۴)
۵۱	گشودگی اندیشه	روبارویی منطقی با اندیشه‌های دیگران، انعطاف‌پذیری فکری و پرهیز از جزمگرایی	(شناسه: ۱ ص: ۸۱)
۵۲	شغل ندیدن معلمی	مهم نبودن مقدار درآمد مادی و مالی	(شناسه: ۱ ص: ۹۲) (شناسه: ۱۰ ص: ۳) (شناسه: ۱۲ ص: ۳۰۱) (شناسه: ۱۷ ص: ۷۸)
۵۳	دلدادگی به آموزگاری	نمایش شوق و اشتیاق خویش نسبت به معلمی	(شناسه: ۱ ص: ۷۲) (شناسه: ۳ ص: ۲۰) (شناسه: ۸ ص: ۱۰۳) (شناسه: ۱۲ ص: ۲۴۴ و ۲۴۵) (شناسه: ۱۵ ص: ۲۲ و ۱۷۴) (شناسه: ۱۶ ص: ۲۴)
۵۴	گشاده‌دستی علمی	انتقال بی‌شائبه دانسته‌ها و تجربه‌های خویش به شاگردان	(شناسه: ۱ ص: ۴۴) (شناسه: ۶ ص: ۱۰) (شناسه: ۱۰ ص: ۳) (شناسه: ۱۱ ص: ۴۵۵) (شناسه: ۱۷ ص: ۵۲)
۵۵	تعلیم بدون وقفه	تقید به برقراری کلاس و پرهیز از تعطیلی بی‌مورد	(شناسه: ۱ ص: ۴۱) (شناسه: ۶ ص: ۶) (شناسه: ۱۵ ص: ۳۶ و ۴۶ و ۴۷)
۵۶	بی‌اعتنایی به تعداد فراگیران	برقراری کلاس و آموزش حتی برای یک نفر	(شناسه: ۱۱ ص: ۴۲۸) (شناسه: ۱۵ ص: ۱۳۰)
۵۷	تدریس با تمام ظرفیت	استفاده تمام انرژی در آموزش و پرهیز از کم‌فروشی	(شناسه: ۱ ص: ۵۵) (شناسه: ۴ ص: ۲۷) (شناسه: ۱۷ ص: ۷۲)
۵۸	تکریم شاگردان	احترام همه‌جانبه به شاگرد در داخل و خارج از کلاس	(شناسه: ۱ ص: ۶۱ و ۶۴ و ۶۵) (شناسه: ۸ ص: ۱۳۳)
۵۹	وقت گذاشتن برای شاگردان	اختصاص اوقات خارج از کلاس به شاگردان	(شناسه: ۱ ص: ۶۳) (شناسه: ۱۱ ص: ۱۳۳) (شناسه: ۱۲ ص: ۳۲۶) (شناسه: ۱۵ ص: ۱۰۶)
۶۰	قابلیت‌شناسی	کشف و توجه ویژه به استعدادها برتر و خاص شاگردان	(شناسه: ۹ ص: ۶۳) (شناسه: ۱۲۶ ص: ۳۷۶) (شناسه: ۱۰ ص: ۳۷۶)
۶۱	بهره‌گیری از مشارکت علمی شاگردان	قرار دادن شاگردان در جایگاه همکار علمی و بهره‌گیری از مشارکت آنان در فعالیتهای علمی	(شناسه: ۸ ص: ۱۰۳) (شناسه: ۱۱ ص: ۴۵۶)
۶۲	نیایش آغازین	توجه به قرائت قرآن یا دعا پیش از درس	(شناسه: ۱ ص: ۸۸) (شناسه: ۱۵ ص: ۲۴)
۶۳	بازگویی مباحث	ذکر مباحث درسی قبلی و ارتباط آنها با دروس فعلی	(شناسه: ۱ ص: ۴۲)
۶۴	مطالبه فعالیت تحقیقی	تعریف فعالیت پژوهشی مناسب و مطالبه جدی آن از شاگردان	(شناسه: ۸ ص: ۷۰) (شناسه: ۱۱ ص: ۴۲۸)
۶۵	مخالفت با رقابت منفی	مخالفت با برقراری رقابت بین شاگردان به منظور کسب نمره بدون توجه به یادگیری عمیق	(شناسه: ۱ ص: ۷۰-۷۱)
۶۶	کمال‌طلبی برای نظام آموزشی	بیان نظر و دغدغه‌ها برای بهبود نظام آموزشی به شکل شفاهی یا مکتوب	(شناسه: ۲ ص: ۲۰۰) (شناسه: ۱۲ ص: ۱۶۳) (شناسه: ۱۵ ص: ۶۵)
۶۷	هوداری شاگردان	پشتیبانی از شاگرد در مواقع نیاز و اضطرار	(شناسه: ۱۱ ص: ۱۳۴)

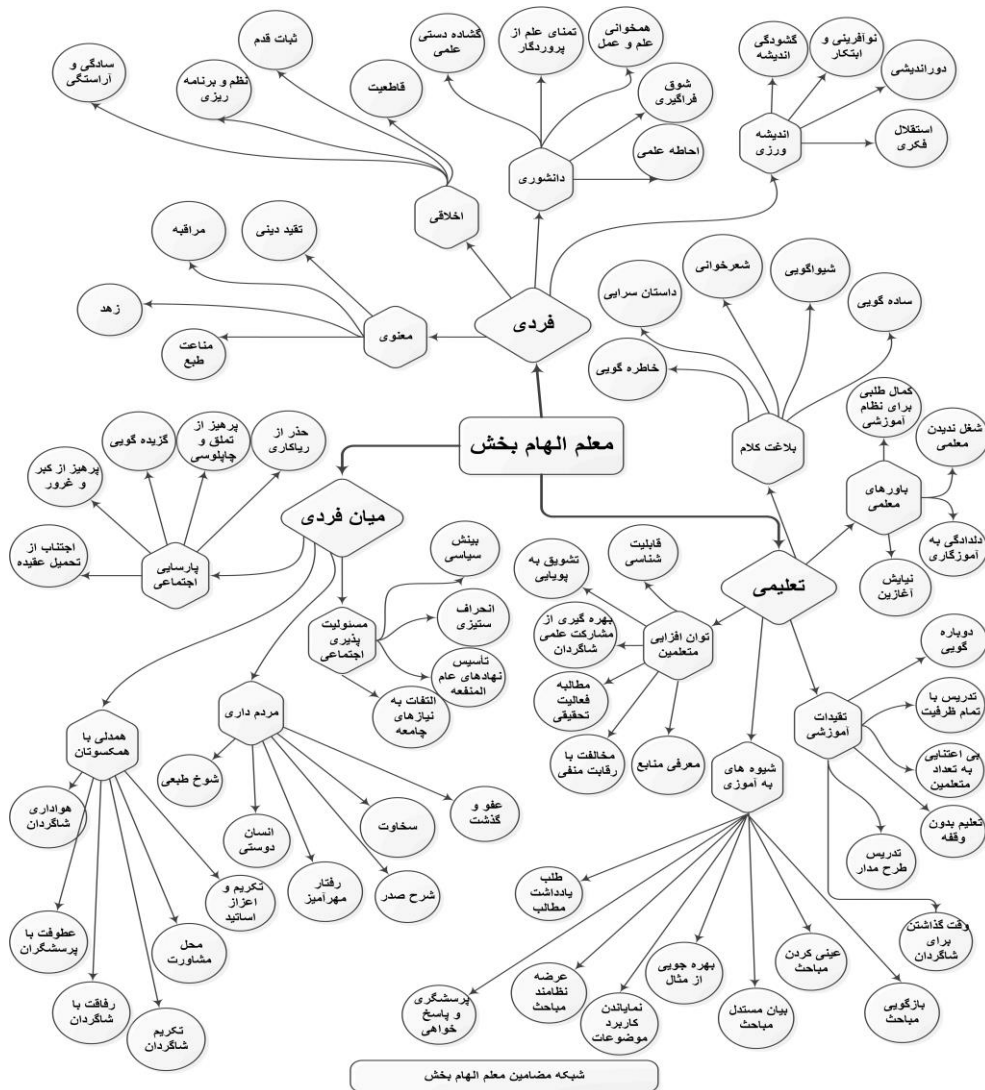
پس از بازشناسی خرده مضمون‌ها، زمان تنظیم مضمون‌های اصلی در قالب مضمون‌های سازمان‌دهنده و در نهایت قرار دادن مضمون‌های سازمان‌دهنده ذیل مضمون‌های فراگیر فرا می‌رسد. براین اساس، نتایج اولیه این پژوهش در قالب سیزده مضمون سازمان‌دهنده و در نهایت سه مضمون فراگیر سامان یافته است.

جدول ۳: مضمون‌های فراگیر و سازمان دهنده

مضمونهای فراگیر	مضمونهای سازمان‌دهنده	مضمونهای اصلی (خرده مضمونها)	فراوانی
سلوک فردی	منش اندیشه ورزی	استقلال فکری	۲
		دوران‌دیشی	۱
		نوآفرینی و ابتکار	۱
		گشودگی اندیشه	۱
	منش دانشوری	احاطه علمی	۴
		شوق فراگیری	۴
		همخوانی علم و عمل	۲
		تمنای علم از پروردگار	۱
	منش اخلاقی	گشاده‌دستی علمی	۴
		فاطعیت	۱
		ثبات قدم	۴
		نظم و برنامه‌ریزی	۴
	منش معنوی	سادگی و آراستگی	۳
		تقید دینی	۴
مراقبه		۳	
زهد		۴	
سلوک میان فردی	پارسایی اجتماعی	مناعت طبع	۱
		حذر از ریاکاری	۳
		پرهیز از تعلق و چاپلوسی	۲
		گزیده‌گویی	۱
		پرهیز از کبر و غرور	۳
	مردم داری	پرهیز از تحمیل عقیده	۲
		عفو و گذشت	۱
		سخاوت	۳
		شرح صدر	۳
		رفتار مهرآمیز	۴
	مسئولیت‌پذیری اجتماعی	انسان‌دوستی	۳
		شوخ طبعی	۴
		بینش سیاسی	۲
		انحراف‌ستیزی	۱
		تأسیس نهادهای عام‌المنفعه	۲
	همدلی با همکسوتان	توجه به نیازهای جامعه	۱
		تکریم و اعزاز استادان	۴
		محل مشاورت	۱
رفاقت با شاگردان		۴	
عظوفت با پرسشگران		۴	
هواداری شاگردان		۱	
تکریم شاگردان	۲		

## ادامه جدول ۳: مضمون‌های فراگیر و سازمان دهنده

مضمونهای فراگیر	مضمونهای سازمان‌دهنده	مضمونهای اصلی (خرده مضمونها)	فراوانی
سلوک تعلیمی	بلاغت کلام	ساده‌گویی	۳
		شبوآگویی	۴
		شعر خوانی	۳
		داستان‌سرایی	۱
		خاطره‌گویی	۳
	شیوه‌های به‌آموزی	عرضه نظام مند مباحث	۲
		بازگویی مباحث	۱
		عینی کردن مباحث	۲
		بیان مستدل مباحث	۱
		بهره‌جویی از مثال	۲
		نمایاندن کاربرد موضوعات	۲
		پرسش‌گری و پاسخ‌خواهی	۲
		طلب یادداشت مطالب	۱
	توان‌افزایی فراگیران	قابلیت شناسی	۲
		تشویق به پویایی	۲
		بهره‌گیری از مشارکت علمی شاگردان	۲
		مطالعه فعالیت تحقیقی	۲
		معرفی منابع	۱
	تقیدات آموزشی	مخالفت با رقابت منفی	۱
		تدریس یا تمام ظرفیت	۲
		بی‌اعتنایی به تعداد فراگیران	۲
		تعلیم بدون وقفه	۳
		وقت گذاشتن برای شاگردان	۳
		تدریس طرح‌مدار	۲
		دوباره‌گویی	۱
	باورهای معلمی	نیایش‌آغازین	۲
		کمال‌طلبی برای نظام آموزشی	۳
		شغل ندیدن معلمی	۴
		دلدادگی به آموزگاری	۴



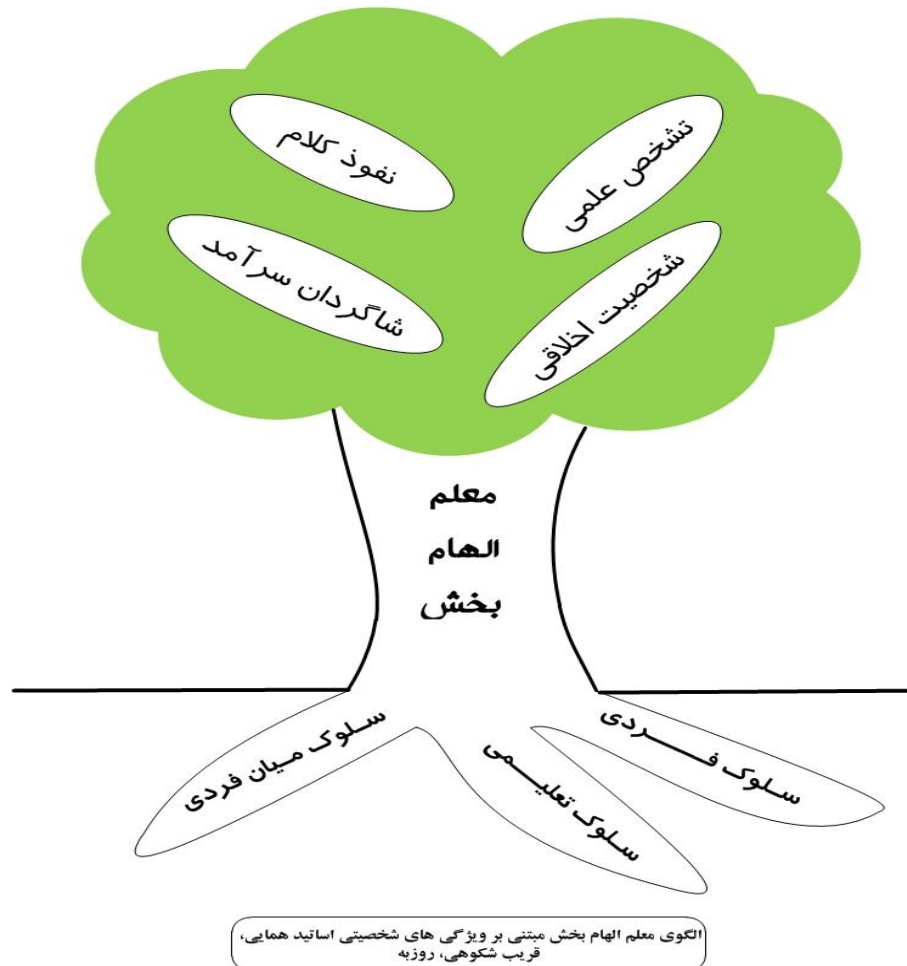
### بحث و نتیجه گیری

به نظر می‌رسد که در سالیان اخیر، عدم توفیق نظام آموزش و پرورش ایران در حمایت مادی و معنوی مناسب از معلمان و در نتیجه عدم رضایت شغلی آنها از یک سو و تأکید مدارس و حتی بسیاری از اولیای دانش‌آموزان بر رسیدن به اهداف درسی ملموس و عینی از سوی دیگر، نقش



معلمان را به «انتقال‌دهندگان دانش» فروکاسته است. درحالی‌که در حافظه تاریخی این سرزمین، جایگاه معلم با شأن پیامبری، انسانسازی و هدایتگری عجین شده است و چه بسیار معلمانی را می‌توان نام برد که باورهای اصیل و سلوک انسانی آنها، نقشهای ماندگار و ارزشمندی را بر دل و جان شاگردان حک کرده است و چراغ راه زندگی آنها و حتی نسلهای بعدی شده‌اند. از این رو در دوران کم‌رنک شدن نقش هدایتگری معلمان، جستجو در احوالات «معلمان الهام‌بخش»، می‌تواند تحفه‌ای ارزشمند برای متولیان و مربیان امروز این مرز و بوم باشد.

در این پژوهش، از میان ۲۶ شخصیت ایرانی حائز شرایط اولیه، شخصیت چهار مربی شاخص یعنی جلال‌الدین همایی، رضا روزبه، غلام‌حسین شکوهی و محمد قریب مورد مذاقه و بررسی قرار گرفت و در نهایت، ۶۷ ویژگی - خرده مضمون - از باورها، سلوک و منش آنها، بازشناسی شد. نکته جالب اینکه بین این مضمون‌ها، ۱۵ مضمون «شوق فراگیری، احاطه علمی، گشاده دستی علمی، تقید دینی، زهد، ثبات قدم، نظم و برنامه‌ریزی، شوخ طبعی، تکریم و اعزاز استادان، رفاقت با شاگردان، عطوفت با پرسش‌گران، شیوایی بیان، رفتار مهرآمیز، شغل ندیدن معلمی و دلدادگی به آموزگاری» از بیشترین فراوانی (۴) برخوردار بوده و برای هر چهار معلم مصداق داشته است. به زبان تمثیل، معلم الهام‌بخش را می‌توان به مثابه درختی استوار و زندگی‌آفرین قلمداد کرد که با برخورداری از ریشه‌های مستحکمی چون سلوک فردی، میان‌فردی و تعلیمی، ثمرات ارزشمند و ماندگاری چون تشخیص علمی و اخلاقی و نفوذ کلام برای خود و شاگردانی تربیت‌یافته و سرآمد برای اجتماع به بار آورده است.



نتایج این پژوهش از یک سو بر ضرورت تغییر سمت و سوی مطالبات عمومی از معلمان در تمرکز بر رسیدن به اهداف ملموس آموزشی و در حاشیه انگاشتن نقش تربیتی و مریگری تأکید می‌ورزد و از سوی دیگر، یادآوری است برای آموزگاران تا با گذر از نقشهای ظاهری معلم و تأمل در رسالتهای متعالی مربی، طرحی نو در تعاملات خویش با شاگردان دراندازند و صیاد فرصتهای گرانبه‌تر تأثیرگذاری بر ایشان شوند.

### یادداشت

۱ - پژوهشگران رهبران تحولگرا را افرادی معرفی می‌کنند که با نشان دادن عواطف افراد زیر دست خود را متعهد، و متقاعد می‌کنند تا اهداف و ارزشهای سازمان را بپذیرند و برای دسترسی به آنها تلاشی فراتر از انتظار از خود نشان دهند. این شیوه عمل باعث می‌شود تا رهبران نوعی دلبستگی عاطفی با زیردستان خود پیدا کنند (بابلان، ۱۳۸۹ به نقل از یاس و اولیو، ۱۹۹۵).

### منابع

- اندرسون، لورین (۱۳۸۶). *افزایش کارایی معلم*. ترجمه علی رئوف. تهران: آبیژ.
- ایروانی، شهین (۱۳۹۴). استاد ما شکوهی. *رشد معلم*. ش ۲۹۴: ۲۹ - ۲۸.
- بابایی، مجتبی (۱۳۹۴). یاد استاد. *رشد معلم*. ش ۲۹۴: ۳۲ - ۳۳.
- بابلان، عادل (۱۳۸۹). نقش هوش هیجانی و سبک‌های رهبری در پیش‌بینی بازدهی‌های رهبری مدیران گروه‌های آموزشی دانشگاه. *آموزش و ارزشیابی*. ش ۹: ۱۶۸ - ۱۴۹.
- بانکی‌پورفرد، امیرحسین؛ محققیان، زهرا (۱۳۹۳). الگوی اخلاق حرفه‌ای در تدریس بر اساس روش حضرت خضر(ع). *اخلاق زیستی*. ش ۱۴: ۳۷ - ۱۱.
- باهر، غلامرضا (۱۳۵۴). *فرجام پیر دیر*. بی‌جا: بی‌نا.
- پزشکی‌راد، غلامرضا؛ و همکاران (۱۳۸۹). خصوصیات استاد خوب از نظر دانشجویان دانشکده کشاورزی دانشگاه تربیت مدرس. *پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*. ش ۵۸: ۵۶ - ۴۱.
- تاجری، حسن (۱۳۸۰). *از تو آموختیم*. تهران: نشر آفاق.
- جمعی از نویسندگان (۱۳۸۶). *یادنامه استاد رضا روزبه: مجموعه مقالات به مناسبت کنگره بزرگداشت استاد روزبه*. تهران: آفاق.
- حائری‌زاده، خیریه بیگم؛ لیلی، محمدحسین (۱۳۸۶). *ویژگیهای معلم مؤثر*. تهران: قطره.
- حسن‌زاده، فرهاد (۱۳۸۶). *محمد قریب*. تهران: مدرسه.
- خدابخش، ابوالفضل (۱۳۸۸). *معلم خویم رضا روزبه*. تهران: ابصار.
- خوانساری، محمد (۱۳۸۵). *زندگینامه و خدمات علمی و فرهنگی استاد جلال‌الدین همایی*. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- دکتر محمد قریب: بنیانگذار طب نوین اطفال در ایران (۱۳۶۸). *کیهان فرهنگی*. ش ۷۱: ۵ - ۱.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۲). *لغتنامه دهخدا*. ج ۲. تهران: دانشگاه تهران.
- رمضانی، طاهره؛ درتاج رابری، اسحاق (۱۳۸۸). بررسی ویژگیهای یک مدرس اثربخش و عوامل آموزشی مؤثر بر کارآمدی وی از دیدگاه مدرسین و دانشجویان دانشکده‌های پرستاری دانشگاه علوم پزشکی کرمان. *گام‌های توسعه در آموزش پزشکی*. ش ۲: ۱۴۸ - ۱۳۹.

- رمضانی، فاطمه (۱۳۹۴). معلم فرشته خوی ما. رشد معلم. ش ۲۷: ۲۹۴ - ۲۷.
- زاهدی، شمس السادات و همکاران (۱۳۹۲). نقش رهبری تحول‌گرا بر عملکرد تجاری: مطالعه‌ای در شرکت گاز استان تهران. مدیریت دولتی. ش ۱: ۱۲۸ - ۱۱۱.
- زرافشان، عبدالله (۱۳۸۸). دکتر محمد قریب: پدر طب اطفال ایران. کتاب ماه علوم و فنون. ۱۱۹: ۶۲ - ۶۵.
- زندگانی و آثار استاد جلال‌الدین همایی (۱۳۴۷). معارف اسلامی. ش ۷: ۲۶ - ۳۵.
- زندگینامه و خدمات علمی و فرهنگی دکتر غلامحسین شکوهی (۱۳۸۵). تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- سبحانی‌نژاد، مهدی؛ رسولی، رحیمه (۱۳۸۸). تبیین جایگاه و ضرورت شاگرد پروری و مؤلفه‌های آن به منظور اثر بخش سازی نظام آموزش و پژوهش دانشگاهی. مطالعات معرفتی در دانشگاه. ش ۴۴: ۱۱۲ - ۸۰.
- سلمانی آرانی، حبیب‌الله (۱۳۷۷). رضا روزبه. کوثر. ش ۲۰: ۴۸ - ۴۵.
- شهید ثانی (۱۳۶۴). آداب تعلیم و تعلم در اسلام. ترجمه محمدباقر حجتی. تهران: نشر فرهنگ اسلامی.
- شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۱). الگوی رهبری خدمتگزار مبتنی بر دیدگاه امام‌خمينی(ره). اسلام و مدیریت. ش ۱: ۷ - ۳۶.
- عابدی جعفری، حسن؛ و همکاران (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضمونها. اندیشه مدیریت راهبردی. ش ۱۰: ۱۹۸ - ۱۵۱.
- عبداللهي، بیژن؛ دادجوی‌توکلی، عطیه؛ یوسلیانی، غلامعلی (۱۳۹۳). شناسایی و اعتبارسنجی شایستگی‌های حرفه‌ای معلمان اثربخش. نوآوری‌های آموزشی. ش ۴۹: ۴۸ - ۲۵.
- عربلو، احمد (۱۳۸۶). استاد همایی. تهران: مدرسه.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی (۱۳۷۲). راه روشن. ج ۱. مشهد: پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی.
- قرائتی، محسن (۱۳۹۲). اخلاق آموزش. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- قریب، حسین (۱۳۷۷). یادنامه دکتر محمد قریب. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- لی، اندرو؛ مینارد، مایکل (۱۳۸۴). رهبری الهام‌بخش. ترجمه ناهید سپهرپور. تهران: پیک آوین.
- مظاهری، حسین (۱۳۸۸). ویژگیهای معلم خوب. قم: اخلاق.
- مک ایوان، الین‌کی (۱۳۸۶). ده ویژگی معلمان کارآمد. ترجمه ژاله حساس‌خواه و عباس صادقی. رشت: دانشگاه گیلان.
- میرزاحمدی، محمد-حسن؛ و همکاران (۱۳۹۲). شناسایی و اعتبارسنجی شاخصهای استاد مطلوب دانشگاه اسلامی - ایرانی. فرهنگ در دانشگاه اسلامی. ش ۹: ۵۸۴ - ۵۶۳.
- نصر، احمدرضا؛ عابدی، لطفعلی؛ شریفیان، فریدون (۱۳۸۶). نقش روابط انسانی در اثربخشی تدریس اعضای هیأت علمی دانشگاه با تأکید بر دلالت‌های تربیت اسلامی. علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز. ش ۵۲: ۱۹۲ - ۱۶۵.

- نصری، عبدالله (۱۳۶۷). کارنامه همایی. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
- نصری، عبدالله (۱۳۸۰). پایان شب سخن سرایی. تهران: آفتاب توسعه.
- نیستانی، محمدرضا (۱۳۹۱). کلاسی از جنس واقعه: درسهایی که از استاد غلامحسین شکوهی آموخته‌ام. اصفهان: آموخته.
- نیکخوی منفرد، کبری (۱۳۹۴). شکوه آموزش: پرونده‌ای برای دکتر غلامحسین شکوهی. رشد معلم. ش ۲۹۴: ۲۲-۱۷.
- وثوقی، حسین؛ قمری، محمدرضا (۱۳۸۳). ویژگیهای معلمان اثربخش. رشد آموزش زبان. ش ۷۲: ۵۱-۴۴.
- وکیلی، محمدمسعود؛ نوریان، عباسعلی؛ موسوی‌نسب، نورالدین (۱۳۸۷). بررسی خصوصیات یک مدرس خوب از دیدگاه استادان و دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی زنجان. توسعه آموزش در علوم پزشکی. ش ۱: ۲۸-۱۷.

- Danielson, C. (1996). Enhancing professional practice: A framework for teaching. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- L. Kyriakides, R.J. Campbell & E. Christofidou (2002). Generating Criteria for Measuring Teacher Effectiveness Through a Self-Evaluation Approach: A Complementary Way of Measuring Teacher Effectiveness. School Effectiveness and School Improvement: An International Journal of Research, Policy and Practice. 13(3). 291 - 325.
- Lanouette, M. (2012). Ten Traits of Highly Effective Instructors. Techniques: Connecting Education and Careers. 87(6). 52 - 54.
- Shujie, L & Lingqi, M. (2009). Perceptions of teachers, students and parents of the characteristics of good teachers: a cross-cultural comparison of China and the United States. Educational Assessment. Evaluation and Accountability. 21(4). 313 - 328.
- Traina, R. (1999). What makes a teacher good? Education Week. 34. 18-19.

